

<https://doi.org/10.31489/2024NPh1/132-140>

ЭОЖ 1.123

Мақаланың редакцияға түскен күні: 02 қыркүйек 2023 ж. | Қабылданған күні: 13 желтоқсан 2023 ж.

Ж.Ө. Дағарова^{1*}, Ғ.Р. Сейфуллина¹, С.М. Аралбай²

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан;

²Қарағанды медицина университеті, Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: janka_04@mail.ru; galiya-magavina@mail.ru; saken_aralbai@mail.ru)

Стойктер іліміндегі тағдыр идеясы философиялық мәселе ретінде

Мақалада ең алдымен тағдыр идеясына қатысты алуан түрлі көзқарастар қарастырылып, тағдыр мәселесіне тарихи-философиялық талдау жасалған. Тағдыр мәселесінде бір жағынан адамның еркін таңдауына және оның өмірінің алдын ала анықталғандығына да қатысты бір-біріне екі қарама-қарсы көзқарастар айқындалады. Қоғамның құрылысы және ондағы әлеуметтік мәдени даму деңгейіне қарамастан, қоғам дамуының барлық кезеңдерінде осы тағдыр мәселесінің шешімі екіұшты және өткір пікірталас тудыратын мәселе болып қала беретіндігі белгілі. Авторлар жаһанданудың тарихи контекстінде және әлеуметтік трансформациялар жағдайында қарастырылатын адамзат тағдырын түсінудің мән-мағынасына зерттеу жүргізген. Осыған байланысты стоиктер философиясының тағдыр идеясына байланысты ұсынған ойлары қазіргі заманымыздағы адамзат баласының адамгершілік, этикалық мінез-құлығына ерекше мағына береді. Сонымен қатар, стоиктердің әртүрлі дағдарыстық жағдайларды шешу барысында осыларды қолданудың потенциалды мүмкіндігі қарастырылған. Стоицизм идеяларына философиялық талдау жасау арқылы олардың қазіргі өмір сүріп отырған заманымыздағы өзектілігі көрсетілген.

Кілт сөздер: тағдыр, бақыт, ізгілік, құмарлық, даналық, батылдық, байсалдылық, әділеттілік, мойынсұну, еркіндік.

Kipicne

Философиялық ойлардың дамуының заманауи кезеңінде адамның тағдыры мәселесі бұрынғыдай жеткілікті дәрежеде толығымен танылған жоқ. Осыған байланысты жаһанданудың тарихи контекстінде және әлеуметтік трансформациялар жағдайында қарастырылатын адамзат тағдырын түсінудің мән-мағынасына зерттеу жүргізу қажеттілігі туындап отыр. Адамның тағдыры мәселесі адамзат тарихының негізгі мәселесі.

Мәселенің өзектілігі — адамның болмысына түбірлі өзгеріс әкелуі мүмкін және оның еркін қызметін мақұлдауда немесе терістеуде болып табылады. Адам өзінің тағдырын өзі таңдайды ма немесе тағдырдан келетін белгінің жұмбақтарын ашып, белгілі бір салынған жол бойынша жүреді ме? Осыдан адам өзінің өмірінің барысына қанағаттанбауынан тағдырға мойынсұну керек пе әлде оны өзгертуге тырысу керек пе деген өзекті мәселе шығады.

Мәселенің өңделу дәрежесінде мақаланы жазуға Гераклит, Сократ, Платон, Д. Фрэзер, Л.И. Василенко, Г. Шишкофф, В.А. Малинин, И.Т. Фролов, Ж.П. Сартр, Шопенгауэр сияқты көрнекті ойшылдардың философиялық зерттеулері арқау болды. Стоицизм ілімінің өкілдері саналатын Зенон, Цицерон, Сенека, Эпиктет сияқты ойшылдардың көзқарастары зерттеу тақырыбының мақсатына қол жеткізу барысында өзекті болды.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: janka_04@mail.ru

Зерттеу жұмысының объектісі — тағдырға қатысты алуан түрлі анықтамалар мен концепцияларды талдау.

Зерттеу жұмысының пәні — стоицизм идеяларына философиялық талдау жасау арқылы олардың қазіргі өмір сүріп отырған заманымыздағы тағдыр мәселесіне қатысты өзектілігін көрсету.

Зерттеу жұмысының мақсаты — стоицизм іліміне сүйеніп дұрыс ой мен әлемді дұрыс түсіну арқылы ізгі өмірге жол салуға болатындығын, ал ізгілік тәніңнің тілектерімен емес, ақыл–парасатыңмен өмір сүруге деген ұмтылыс болып табылатындығын ұғыну стоицизм әлемдегі тәртіп пен реттілікті және үйлесімділікті жасауға бағытталған практикалық философия болып табылады.

Зерттеу әдістері

Мақаладағы стоиктер іліміндегі тағдыр идеясы философиялық мәселе ретінде зерттеуде қолданылған әдістердің біріне диалектикалық әдіс жатады. Ол тағдыр мәселесін қарама–қарсылықтардың бірлігі мен дамуында жан жақты қарастыруға және анықтауға негізделген. Өйткені, тағдыр түсінігі қажеттілік пен еркіндік, фатализм мен волюнтаризм, өмір мен өлім сияқты қарама–қарсылықтардан тұратын диалектикалық категорияға жатады. Кейін уақыт өте келе тағдыр түсінігі диалектикалық тұрғыдан дамыды.

Тағдыр мәселесіне синтез жасау және нәтижелерді жалпылау үшін оның тарихи дамуына қатысты алуан түрлі концепцияларға талдау әдісі жасалды.

Тағдыр концепциясының дамуының жалпы тенденциясын анықтауға мүмкіндік беретін тарихи — салыстыру әдісі қолданылды.

Стоицизм іліміндегі тағдыр мәселесін анықтау мақсатында стоицизм бағытының өкілдерінің еңбектерін талқылау үшін герменевтикалық әдіс пайдаланылды.

Нәтижелер мен оларды талқылау

Тағдыр мәселесі философиялық антропологияның басты мәселелерінің бірі болып табылғандықтан, ол антропологиялық аспектіде қарастырылады. Философияға «Тағдыр» ұғымының енгізілуінің қажеттілігі адамның өмірі мәселесі философиялық рефлексияның объектісі ретінде қалыптасқаннан басталды. Тарихқа жүгінсек, адамзат баласы тағдыр мәселесіне ертеден қызығушылық танытып келеді. Алуан түрлі ойшылдардың зерттеулерінде тағдыр ұғымы әр түрлі аспектілерде зерттеліп, нақтыланып және түсіндіріліп келе жатыр. Осы сияқты түсіндірмелердің барлығы адам не үшін өмір сүреді және оның өмірінде болып жатқан жағдайлардың барлығы неге байланысты деген сұраққа берілетін жауап болып табылады. Тағдыр түсінігі таңдап алынған көзқарастық концепцияға байланысты, алуан түрлі талдаулардан тұрады.

Тағдыр ұғымымен ауқымды мәселелердің шеңбері байланысты болып келеді. Мысалы оларды былай бөлуге болады: 1) тағдыр ұғымының мазмұны мен оның әртүрлі философиялық және діни жүйелердегі орны; 2) адамның күнделікті санасындағы тағдыр ұғымы; 3) жеке дүниетанымдық жүйелердегі тағдыр ұғымы; 4) тағдыр ұғымының әмбебап белгілері және оның түрленуінің шекаралары; 5) тағдыр ұғымының көркем шығармашылыққа әсері, мысалы: сюжеттің құрылуы, мәтіннің құрылымы, сөздің қолданылуы, образдардың қалыптасуы және т. б.

Өмір философиясында тағдыр адам өміріне маңызды түрде әсерін тигізетін күштерге байланыстылығын көрсететін ұғым ретінде қалыптасқандықтан, тағдыр түсінігі құдайдың еркіне, табиғат күштеріне, рухтарға, жасаған зұлымдық және қайырымды істеріне байланысты болып табылатын адамзат өмірінің алдын ала анықталғандығымен түсіндіріледі. Бұл ұғым алғаш рет б.э.д. II мыңжылдықтың басы мен III мыңжылдықта шумерлік мәтіндерде кездесті. Ол әрі қарай өз дамуын мифологиялық шеңберден тапты, яғни барлық архаикалық мәдениеттерде кездесетін. Осы сұрақты талқылаудың кейбір аспектілері антикалық ойшылдардың еңбектерінен көрініс табады, онда олар мұны екі мәселе ретінде анықтайды. Бірінші мәселе: тағдыр адамға Құдайдан беріледі ме немесе ол табиғат заңдарының салдары ма? Екінші мәселе: тағдыр мен адамның еркін қалай біріктіруге болады? XX ғасырдағы кеңестік ойшылдар «Тағдыр» терминін философиялық категория мәртебесіне жетпеген экзистенциал ретінде қарастырды және ол өмір жолының синонимі түріндегі метафора ретінде қолданылды. Д. Фрэзер тағдыр ұғымы адамзат баласының біртіндеп магиялық түсініктерден алшақтағанда, магияны қолданудың тиімділігінен түңілген кезде, табиғат күштерінің алдындағы дәрменсіздік кезінде пайда болған деп түсіндірді.

Философиялық энциклопедиялық сөздіктерге сүйенсек, «Тағдыр дегеніміз адамдардың өмірінде болып жатқан оқиғалар мен олардың амал әрекеттерінің ақылға сыйымсыз және түсініксіз алдын ала

анықталып белгіленуі» [1; 663]. Л.И. Василенконың қысқаша діни-философиялық сөздіктерінде пұтқа табынушылық сенімге негізделген нанымға сәйкес мынадай анықтама берілген: «Тағдыр дегеніміз әлемдегі барлық адамдар бағынатын барлық құдайлардан да құдіретті еңсерілмейтін, зұлмат, өз дегенінен қайтпайтын, тойымсыз адам күші жетпейтін мәңгілік күш» [2]. Г. Шишкофф, В.А. Малининнің редакциясымен шыққан сөздіктерде «Тағдыр — бұл адамның, халықтың және т.б. болмысына әсер ететін және әсер етпей қоймайтын, бірақ адамның өзгертуге шамасы жетпейтін барлық мәндердің жиынтығы» [3; 429]. Ал И.Т. Фроловтың редакциясымен шыққан философиялық сөздікте тағдырға мынадай тұжырым берілген: «Тағдыр — бұл адамдардың өміріндегі барлық оқиғаларды алдын-ала анықтайтын белгілі бір күш туралы идеяны білдіретін ұғым» [4; 547]. Нақты осы анықтама бізге осы сипатталып отырған ұғымды аса дәл сипаттайтын сияқты.

Тағдыр дегеніміз не? Бұл сұраққа ешкім нақты жауап бере алмайды. Бұл сұраққа берілетін жауап ретіндегі кез келген теория немесе пікір тек белгілі бір ойшылдың субъективтік көзқарасы ғана және ол абсолютті ақиқат болып табылмайды. Тағдыр — Адам мен Әлемнің фундаментальды, қарапайым емес қатынасын анықтайтын, адамзат мәдениетінің маңызды категорияларының бірі болып табылатындықтан, оның мынадай белгілері бар: ол барлығын қамтушы, оны танып білу мүмкін емес, ол адамның еркі мен тілектеріне тәуелді емес.

Антикалық дәуірде тағдыр ұғымы, әсіресе Анаксимандр, Парменид, Гераклит, Эмпедокл сияқты ойшылдардың көзқарастарында біртіндеп философиялық түсініктің дәрежесіне көтерілді. Мұнда тағдыр мәселесі «Біріншіден, дүниежүзілік себептілік — қажеттілік және ақылға қонымдылық ретінде, яғни құдіреттің көрегендігі; екіншіден, қажеттілік пен кездейсоқтық; үшіншіден, қажеттілік пен еркіндік» сияқты үш түрлі бір-бірімен өзара байланысқан дилемма ретінде қарастырылады [5; 715–721]. Мысалы Гераклит «тағдыр» сөзін алғашқы қолданушылардың бірі ретінде, ол «Барлық оқиғалар тағдырға сәйкес жасалып жатады, тағдыр дегеніміз бұл әлемді қарсы бағытталған қозғалыс арқылы жасайтын логос» деді [5; 715–721]. Яғни, тағдыр дегеніміз — қажеттілік заңдарының субъектіге көрінбейтін әрекеті (антикалық философиядағы логос, Қытай философиясындағы дао) немесе иррационалды күштердің әрекеті (Мойра немесе Парка құдайлары, монотеистік діндердегі Құдай). Тағдыр мұнда космостық процестердің қажеттілігі және тәртіп пен реттіліктің негізгі бастауы ретінде түсіндіріледі. Атап айтсақ, Платон мен Аристотельдің ілімдерінде, аса жоғары және ақылды космостық принципке бағынышты болды, ол Платонда Ақыл — демиург болатын және Аристотельде Ақыл — алғашқы түрткі болатын. Тағдырдың әрекетін бұл екі ойшыл космостың иррационалды стихиялық күштерімен шектеп тастаған болатын. Осы тағдырдың, жазмыштың бар екендігіне қатысты детерминизм алдын ала анықталғандықтың болуын себеп-салдарлық байланыс арқылы түсіндірген болатын. Ал, адам өзінің тағдырын өзі жасай алмайды деген тұжырымды ұстанатын ойшылдар фаталистер деп аталды. Мысалы, Сократ пен Августин Аврелий фатализмнің жақтаушылары болатын. Кейбір авторлардың пікірінше, тағдырды тануға ұмтылу ол бейболмысты тануға деген ұмтылыспен тең. Өйткені, еркіндіктің болмауы, өз өміріңе әсер ету мүмкіндігі, адамзат болмысының алдын ала толығымен анықталуы ол бейболмысты білдіреді [6; 386]. Бубер, Парменид, Гераклит және Демокриттің пікірлері бойынша: тағдыр — бұл өмір, тағдыр — бұл адамның өмірі нақты бір заңға бағынып құрылатын оқиғалардың заңды жүйелі бір ізділігі. В. Гюго айтқандай: «Тағдырмен алдын ала келіссөз жүргізу мүмкін емес». Бұл пікір «Адам өзі өмірінің тұтқыны» деген ойды дәлелдей түседі. Осыған қарама-қарсы түсінік бойынша: «Тағдыр жоқ. Тек таңдау еркіндігі ғана бар». Ж.П. Сартрдің пікірінше: «Адам өз өмірінің қожасы, ол қалай өмір сүру керектігін өзі анықтайды және болып жатқан оқиғаларға адам өзі мән мағына береді». Яғни, «Адам өз өзін жасайды» деген болатын [7; 324]. Тағдыр — тұлғаның өзін-өзі танып анықтау тәсілі болғандықтан, ол өз-өзін және қоршаған ортаны тани алады [8; 20]. Мысалы, Мишель де Монтень болса, «Өзіңнің мақсаттарыңа қол жеткізу үшін белгілі бір күш жігер салсаңыз оны өзгертуге болады», — деп пайымдады. Осы көзқарасты антикалық дәуірдегі стоицизм бағыты да қолдай түсті, өйткені, қазіргі өмір сүріп жатқан заманда адам өмірінің ырғағы қарқынды жылдамдықпен өтуде. Адамдар өздерін ойландырған сұрақтарына жауап таба алмай, өткен дәуірдің ойшылдарына жүгінуде. Соңғы уақытта осы мәселеге қатысты стоицизм бағытының көзқарастары психологияда да жан жақты қолданылуда. Тағдыр мәселесіне қатысты стоиктердің пікіріне келсек, стоицизм бойынша ізгі өмірге апаратын жол — дұрыс ой мен әлемді дұрыс түсіну арқылы болмақ. Стоиктердің негізгі мәселесі бұрынғы емес, болашақтағы емес «қазіргі және осындағы» тікелей адамның өмірі. Сондықтан, философия стоиктер үшін ғылыми теориялар құру емес, ол «өмір сүру өнері». Өйткені, бұл бағыт — эллинистік дәуірдегі және Римдегі ең әйгілі философиялық бағыттардың бірі ретінде «Әлем дегеніміз жанды, саналы және сонымен қатар, материалдық тұтастық» деген идеяны басшы-

лыққа алады [9; 63-78]. Стоицизмнің өкілі Зенонның ойынша адам әлемнің бөлшегі болып табылады. Қайсысы ауқымды көрінеді, бөлік пе әлде бүтін бе? Әрине, бүтін. Бөлік бүтінге ме әлде бүтін бөлікке бағынады ма, әрине бөлік бүтінге, яғни тұтастыққа бағынады. Сондықтан, әрқайсымыз кішкентай элементі болып табылатындықтан Әлемге бағынамыз. Жеке адамның өзі тұтас әлемнен құдіретті болып алып, өзінің қалауы бойынша әрекеттер жасай алмайды. Барлығы керісінше, ешкім бүкіл әлемді әлдекімнің тілектеріне қарай бағындырып қоя алмайды, Зенон, жеке адам бүкіл әлемнен күшті және оған өз еркімен кез келген нәрсені жасайтын сияқты. Мұның бәрі керісінше: ешкім бүкіл әлемді ешкімнің қалауына мойынсұнуға мәжбүрлей алмайды, бірақ бүкіл әлем бізге үнемі өзінің еркін білдіріп отырады, өмірімізді анықтап отырады, жолымызды қалыптастырады. Бұл тағдыр немесе бізге бағынбайтын және өзіне бағындырып алатын жазмыш. Стоиктер философиясының формуласы мына әйгілі тұжырыммен анықталады: «Тағдыр қалаған адамды да, қаламай қарсы келетіндерді өзінің өмірімен жүргізеді». Адам мүлдем еркін емес және сыртқы мен оған тәуелді емес күштердің қармауында болады. Дәлірек айтқанда, еркіндік — сол сыртқы күштің түпкі ниетін түсіну және оны өз еркімен орындап, өз тағдырына бағынып және маңдайына жазылғанын көргеннен басқа ештеңе емес. Әлемдегі барлық процестер табиғи заңдармен алдын-ала анықталған. Бұл табиғи сұрыпталудың бір түрі болып табылады: кейбір жануарлар біреудің қорегіне айналады, ал басқалары өз өмірі үшін күреседі. Адамдарға келетін болсақ, олар да стоиктердің пікірінше, табиғи сұрыпталу заңы бойынша өмір сүреді. Біреулер биік белестерге жетіп, басқаларды өзіне бағындырады, басқалары бағынышты болып жатады. Ал, мұндай жүйе Табиғат деп аталады. Табиғат барлық тірі жандардың тағдырын анықтайды. Стоиктердің пікірінше, өмірдегі басты мақсат — бақытқа қол жеткізу. Ал, бақытқа қол жеткізу үшін Табиғаттың заңына бағыну керек, яғни өз тағдырыңды қабылдау керек, табиғат адамның болашағын анықтайды. Тағдыр — бұл өзгертетін құбылыс емес, оны тек қабылдауымыз керек, табиғаттың түпкі ойымен өмір сүріп, соған мойынсұнуымыз керек. Табиғатпен үйлесімде өмір сүру дегеніміз саналы өмір сүру, яғни салқын қанды өмір сүру дегенді білдіреді. Жалғыз ғана зұлымдық ол көргенсіздік, ал қалғандарына адам салқындықпен қарау керек. Негізгі ізгіліктерге естілік, байсалдылық, әділеттілік пен ерлік жатады. Ал осыларға қарама қарсы тұратын ессіздік, шыдамсыздық, әділетсіздік пен қорқақтық көргенсіздікке жатады. Заттарды өзгерту мүмкін еместігі туралы осы шындықты толығымен қабылдаған соң өмір сүруіміз де күрделенбейді.

Адам қорқыныш, мұң, күйзеліс, нәпсі сияқты құмарлықтардан бас тартуға қабілетті болды. Ол өз өзімен толық үйлесімде болды, өз тағдырын қабылдай білді және өзгелердің өміріне сұқтанған жоқ. Оның ойында басқа адам болып туылым керек еді, мен басқа таңдау жасаушы едім, – деген сияқты талқандаушы идеялар болмады. Болатын жағдайлар болады, артқа қараудың және өзгертудің түк мәні жоқ екендігін білді. Нақ осылай адам өзінің маңдайына жазылған тағдырымен келісімде өмір сүруге үйрену арқылы ол бақытқа қол жеткізеді. Олардың пікірінше, адамның ақыл ойы қобалжу, алаңдау мен күйзелудің катализаторы болып табылады. Тек ақыл ойымызды өзгертіп қана адам жағдайға өзгеше қарай алады, өйткені ой адамның басқаруымен болады. Тек адам өзінің ойлары үшін жауапты болады. Адам әлемді өзгерте алмайды, ол тағдырдың жазғанына қарсы келе алмайды, бірақ адам өз-өзіндегі әлемді игере алады және еркіндікке ие бола алады. Тағдырға бағыну үшін, оны тану керек. Таным мен білім адамның жеке өмірінде маңызды орын алады. Ізгілік пен рақымшылыққа ден қою арқылы ең жоғарғы құндылық болып саналатын ішкі еркіндікке ие болуға болады. Олар құмарлықты танып білуге және құмарлықты ақыл ойға бағындыруға шақырды. Құмарлық — зұлымдықтың бастауы. Құмарлықтан жоғары болуымыз керек, ал ол қайырымдылық пен зұлымдықтың мәнін тану арқылы жүзеге асырылады. Қайырымдылық пен зұлымдық арасында бейжайлықтың үлкен кеңістігі орналасқан. Нақ осы бейжайлық қадір-қасиет пен ерліктің негізі болып саналады. Қайырымдылықты зұлымдықтан ажырата білу адамды жоғары дәрежеге көтереді, адамгершілік қағидаларымен өмір сүру ең басты мақсатымыз. Стоиктердің этикасы А. Шопенгауэр жазғандай, тұтастай алғанда маңызды әрі құтқару мақсатындағы адамның ақыл ойының зор артықшылығын көрсетуге тырысқан өте құнды және құрметке лайықты әрекет болып саналады, осы арқылы олар адам өмірінде болатын қайғы қасіретке саналы көзқараспен қарауға адамды бағыттады» [10; 520].

Атақты Цицерон, табиғаттан адамға атқаратын екі роль берілген, олардың бірі: барлық адамзатқа берілген ортақ ақыл ой, осы ақылдың арқасында адамзат баласы жаратылыстың және қоғамдық заңдарды орындайды. Бірақ та ақыл-ойымыз игілік болып табылмайды өйткені, білім адамгершілік және өнегелілікпен ұштаса бермейді. Табиғаттан берілетін бізге екінші қасиет — ол өзіміздің жеке даралығымызға сай әрекет ету, өз мүмкіндіктерімізді білу, өзіміздің амал әрекеттерімізге төрешіл болу. Өзімізге және өзгелерге зиян келтірмейтіндей әрекет қылу — басты мақсатымыз [11; 334]. Игілік-

ке қол жеткізуді Цицерон өмірлік қиындықтардан қайыспай өтіп өмір сүру ретінде қарастырады. Игілікке қол жеткізу жалғыздықта мүмкін емес және бақытты болу да қиынға түседі. Ол адамдардың бір бірімен ынтымақтастығы арқылы, бір-біріне рухани-адамгершілігі жағынан ұқсас жандардың бірлігінде ғана мүмкін болады [12; 530]. Өйткені, игілік адамдар арасындағы өзара қарым-қатынаста ғана көрініс беретін бақытты сыйлай алады. Сонымен, римдік философтардың көзқарастары бойынша стоик — бұл өмірдің сынақтарын батылдықпен көтере білетін қайсар мінезді адам. Олар адамгершілік қасиеттерді адам бойына сіңірудегі тәрбиенің рөліне барынша назар аударып, Эпиктет игілікке, бақытқа, жан тыныштығына қол жеткізу үшін тәрбие керек екендігін жеткізді. Өйткені, этиканы адамдар рухани тұрғыдан жетілу арқылы өздерінің тұлғалық қасиетін дамытуы үшін таниды. Шын мәнінде адамдардың барлығы бір ғарыштық тұтастықтың азматтары, стоиктердің космополитизмі барлық адамдарды осы әлемдік заңдылықтың алдында тең деп санады, яғни қожайындар мен құлдар да тең, варварлар мен гректер де тең, әйелдер мен ерлер де тең. Адамдардың адамгершілік қағидаларына сай әрекет етуі олардың өзін-өзі сақтауы мен өзін-өзі тұлға ретінде қалыптастыруының көрінісі болып танылады, соның салдарынан адамзат баласының көздейтін игілігі де ортақ бола түседі. Ал, адамгершілік қағидаларынан аттап әрекет етіп күнәға бату — ол өзін-өзі құрту, өзінің адами табиғатынан бас тартуды білдіреді. Өзін-өзі қорғау қасиеті шын мәнінде жануарларда да бар, бірақ өзін-өзі қорғау дегеніміз стоиктердің дүниетанымында мағынасына жетіп, байыппен өзін-өзі қорғауды білдіреді. Бұл ақыл ойға қатысты, жануарлардағы сияқты тәнді қорғау емес, адам рухани тұрғыдан өзін-өзі қорғауға тырысады. Сондықтан, тәніңнің тілектерімен емес, өзінің ақыл-парасатымен өмір сүруге ұмтылыс игілік болып табылады. Тән құмарлықтарымен күресу кезінде дана адамдардың ілімдеріне, яғни философияға жүгіну керектігін пайымдаған Эпиктет: «дәрігерлер дененді емдеуге тырысса, философия жаныңды емдеуге тырысады» деп тұжырымдады. Өйткені, философия — адамдардың табиғатпен үйлесімде өмір сүруіне септігін тигізеді. Сенека да философияны адамның әлемде өз орнын табуына көмектесетін құрал ретінде қарады [13]. Ол білім мен даналықты теңестірген жоқ, керісінше даналыққа қол жеткізу үшін білім алуымыз қажет. Тағдырға мойынсұнудың маңызды шартына Сенека Құдайды тануды жатқызды. Өйткені, ойшылдың пікірінше, Құдай әрқашан қайырымды. Ол: «Адам өзінің рухының күшімен өлімді жеңуі керек», — деді. Адамды өлім алдындағы қорқыныш жеңіп кетпеуі керек, өзінің жүрегіндегі өлім қорқынышын жеңген адам ғана өзін-өзі жеңген адам болып саналады. Адаммен диалогтағы өлім оның «жанында» не бар екенін немесе не болып жатқандығын көре алмау мүмкіндігінен айырады. Өлім адамды үмітсіздіктің тұңғығынан шығармай тастайды. Эпиктеттің де философиясы шынайы күнделікті тұрмыстық даналыққа толы. Ол адамды әлемді өзгертуге шақырмайды. Ол адамды осы аяусыз қатал өмірде ешкімге қиянат жасамай, ар ұжданмен өмір сүруге шақырды. Адамның ырқына ештеңе бағынбайды, ол әлемдегі істің барысын өзгерте алмайды. Адамның еркіне бағынатын тек оның ойлары мен пікірлері, арман тілектері мен ұмтылыстары, ал мал-мүлкі, денесі, билік сияқты қалғандары оның еркіне бағынышты емес. Сондықтан, ойшылдың пікірінше, білімнің негізінде өзінің жасайтын амал әрекеттеріне дұрыс таңдау жасай аласың. Бұл қиындықтардан шығуға, қайғы қасіреттен арылуға көмектеседі. Осы өмірде азаматтық борышыңды өтеу, еңбек ету, отбасылы болу, бала тәрбиелеу сияқты өзіңе жүктелген міндеттеріңді орындап, шүбәсіз парызыңды өтеуге бағытталған қызметіңнің барысында бақытқа қол жеткізе аласың. Өйткені, өнегелі тәрбиеге ие болған адам өзінің барлық тән құмарлықтарымен іштей күресте жеңіске жеткен адам. Сонымен, адамның өз тағдырын батылдықпен қабылдай білуі және оны қабылдауда өзінен рухани тұрғыдан қайсарлық табу қазіргі заманымыздағы жаһандық мәселелердің алдында бізге қажетті қасиет деп түсінуіміз керек. Демек осы эллинистік дәуірдегі пайда болған философиялық бағыттардың барлығын ойландырған ортақ бір мәселе ол адамның дербес рухани, индивидуальды эмоционалдылығы мен рационалды сипатынан көрініс табатын салқынқандылығы мен байсалдылығы болды, яғни олар адам баласын жан тыныштығы мен үйлесімді сақтай отырып, өз-өзімен іштей диалог құра білу өнеріне үйреткісі келді. Мысалы, стоицизмнің басты принципі дұрыс ойлау туралы сұрақтар, әлемнің құрылымы туралы сұрақтар және өзіміздің тұлғалық қасиетіміздің дамуы үшін тұжырымдармен тәжірибе туралы сұрақтар сияқты осы үш мәселеге сүйене отырып, саналы түрде толыққанды бақытты өмір сүруге ұмтылу болып табылады. Адамзат боласы қарқынды өзгерістер мен жаңалықтарға толы әлемде өмір сүріп жатыр, ол біреуге пайдалы, жағымды, ал екіншісі пайдасыз әрі жағымсыз ақпараттарға толы қоғамға бейімделіп жатады. Осылардың барлығын адам баласы сүзгіден өткізу қабілетіне ие болуы керек. Ол сыртқы әлемде болып жатқан қолайсыз жағдайларға, оның ішінде қайғы мен қасіретке, қорқыныш пен мұңға берілмей, яғни сыртқы әлемнің жағдайлары адамның қамалын бұза алмайтындай, әрі рационалды ойлаудың құндылығын сезіндіріп, ішкі үйлесімі

берік сақталуы керек. Сондықтан, стоицизмде адамның қадір қасиетін өсіретін мынадай төрт қасиет бар, олар: даналық, байсалдылық, батылдық және әділеттілік деді. Даналық — ол байсалды ойлау мен рационалды талдау қабілетін сақтап қалу. Байсалдылық — ол өз-өзін бақылай алатын пайым-парасаттылық пен байыптылықтың көрсеткіші. Батылдық — оны кез келген өмірлік жағдайларды көрсете білу. Әділеттілік — ол өзгелерге тысқары, яғни қате пікірде болмауды білдіреді. Сондықтан, стоицизм бағытын жағдайды әртүрлі қырынан қарай білу қабілетіне үйрететін ілім деп айтуға болады, яғни осы ілімнің идеяларын тәжірибеде қолдану өзіміздің ХХІ ғасырымыздағы пайда болып жатқан көптеген күрделі ахуалдарды шешудің нұсқаларының бірі ретінде қолдануға болады. Әлемдегі заттар мен жағдайларға рационалды көзқараспен қарау барлығын дұрыс саналы бағалауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, «Нравственные письма к Луцилию» деген жазбасында Сенека: «Мойн-сұнғандарды тағдыр жетелейді, ал қаһарына мінген адуынды адамдарды одан сайын бұзады (Покорных рок ведет, влечет строптивного)», – деген болатын [14; 541]. Басқаша айтқанда, стоицизм қалай болғанда да адамды тағдырға жеткізетін құдіреттің бастауының, оның бір түпкі ниетінің бар екендігі туралы пайымдайды. Бірақ көптеген кедергілерге қарсы тұру және стоиктік шыдамдылық көрсету, оны адамдар өзі дербес таңдайды [15].

Әлемге деген мұқият қарым қатынас ең маңызды құндылық болып саналады. Адамдардың әлеммен үйлесімде өмір сүруіне кедергі келтіретін қайғы мұң және көре алмаушылық сияқты негативті сезімдер болады. Көбінесе осындай сезімдер өзінің әрекеттеріне көңілінің толмаушылығы мен өзгелердің табыстарына деген жаман ойлардың пайда болуының шапшаңдатқышы болып табылады. Әрдайым қайғы мұңмен өмір сүру адамды әлеммен үйлесіммен өмір сүруін адастырып, өміріне алауыздықтар тудырады. Ал, олардан құтқарылу өзге бір шындықты модельдеу кезінде мүмкін болады. Ол үшін жалған сезімдерден құтқарылу принциптерін қолдану нұсқаларының бірін қолданамыз. Мынаны естен шығармауымыз керек, стоицизм — бұл рационалдылық туралы, салқын ақыл туралы ілім, бұл әлемнің шындық бейнесін қабылдау және әлемдегі бұлтартпас заңдылықтан қашпай оны тікелей қабылдау. Өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттеріңді және адамның күші жетпейтін сыртқы әлемнің жағдайларына байланысты олардың түзетімдерін анық ұғына білу. Тұжырымдай келе, стоицизм — бұл практикалық философия өйткені, ол әлемдегі тәртіп пен реттілікті және үйлесімділікті жасауға бағытталған. Адамдардың бір-бірімен өзара әрекеттесу тәртібін реттеу, қоғамның құрылысы, іс-әрекеттерді рационалды тұрғыдан бағалау үшін фундаментальды түсініктерді шектеу және көптеген өзге де әртүрлі элементтер қазіргі әлемнің бөлінбес бөлігіне айналды. Сонымен қатар, стоиктер: «Адамды қоршап тұрған шындық оған өздігінен берілген жоқ, керісінше ол оның қалыптастыратын образында қабылдауында берілген» деген көзқарасқа негізделген ойды алға тартты [16]. Әлемнің тұтастығы өмірлік философия болып саналатын мәнді тудырады. Әлемнің осындай тұтастығын көре білу және басты сұрақты қоя білу — шындыққа жүгініп, бетпе-бет қарауды, өмірлік философияны тани білуді білдіреді, ал бұл дегеніміз әлемнің сан түрлі шым-шытырығынан жол таба білуді білдіреді. Сондықтан, стоицизмге әрі қарапайымдылық және әрі ықшамдылық тән ашық жүйе болып табылады. Арман-тілектер мен қажеттіліктер, парыз бен қайтарым арасында үйлесіммен көрініс табатын әлемнің бейнесі адамға өзінің барлық алуан түрлі көп бейнесімен ашылады. Стоицизм — бұл қазіргі заманғы қоғамның өмір сүру тәсілі, бұл әрбір бөліктеріне өзінің бағыт бағдары берілген әлеммен қарым қатынас жасау стилі. Бұл тұтасымен және толығымен әсем болуға ұмтылыс, бақытқа ұмтылып өмір сүруді көздеу және әлемді жандандыруға деген қызығушылықты дамыту — осы философиялық бағыттың негізі болып саналады.

Қорытынды

Сонымен мақалада стоицизм идеяларына философиялық талдау жасау арқылы олардың қазіргі өмір сүріп отырған заманымыздағы тағдыр мәселесіне қатысты өзектілігі көрсетілген. Стоицизм іліміне сүйеніп дұрыс ой мен әлемді дұрыс түсіну арқылы ізгі өмірге жол салуға болатындығын, ал ізгілік тәніңнің тілектерімен емес, ақыл-парасатыңмен өмір сүруге деген ұмтылыс болып табылатындығын ұғыну керек. Өйткені стоицизм әлемдегі тәртіп пен реттілікті және үйлесімділікті жасауға бағытталған практикалық философия болып табылатындығымен пайымдалады. Осы тұрғыдан зерттеу жұмысы тағдырдың — адам мен әлемнің фундаментальды, қарапайым емес қатынасын анықтайтын, адамзат мәдениетінің маңызды категорияларының бірі екендігін көрсетті. Шын мәнінде адам әлемді өзгерте алмайтындығын, ол тағдырдың жазғанына қарсы келе алмайтындығын, бірақ ол өз өзіндегі әлемді игере алатындығы мен еркіндікке ие бола алатындығына қатысты, тағдырға бағыну үшін, оны тану керектігі туралы тұжырым жасауға болады. Демек таным мен білім адамның жеке өмірінде ма-

ңызды орын алатындықтан, ол ізгілік пен рахымшылыққа назар аудару арқылы ең жоғарғы құндылық болып саналатын ішкі еркіндікке ие болуға мүмкіндік береді. Сондықтан, жоғарыда келтірген болжам бойынша адам танымы құмарлықты ауыздықтауға және оларды ақыл ойға бағындыруға болатындығы туралы тұжырым жасалады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева [и др.]. — М.: Сов. энцикл., 1983. — 840 с.
- 2 Василенко Л.И. Краткий религиозно-философский словарь / Л.И. Василенко. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/grant/266628/>.
- 3 Философский словарь: пер. с нем. / под ред. Г. Шишкоффа, В.А. Малинина. — 22-е изд., перераб. — М.: Республика, 2003. — 575 с.
- 4 Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. — М.: Республика, 2001. — 719 с.
- 5 Столяров А.А. Судьба / А.А. Столяров // Античная философия: Энцикл. словарь. — М.: Прогресс Традиция, 2008. — С. 715–721. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://iphlib.ru/library/collection/greekdic/document/HASHcc0fc45c9cd46f35f11d44?p.s=TextQuery>.
- 6 Кириленко Г.Г. Философия / Г.Г. Кириленко, Е.В. Шевцов. — М.: ЭКСМО, 2003. — 672 с.
- 7 Сартр Ж.П. Экзистенциализм — это гуманизм / Ж.П. Сартр // Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1989. — 324 с.
- 8 Накешев Ж.К. Идея судьбы в философии / Ж.К. Накешев. — Т. 3 // Пятый этаж: сб. науч. ст. молодых ученых. Конф. «День науки–2017». (21–22 апреля 2017 года). — Барнаул: Алтай. гос. пед. ун-т, 2017. — С. 166–169.
- 9 Горелов А.А. Самотворчество и принципы работы с представлениями в школе Эпиктета / А.А. Горелов // Знание. Понимание. Умение. — 2018. — № 3. — С. 63–78.
- 10 Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Афоризмы и максимы. Новые афоризмы / А. Шопенгауэр; пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговцев, Р.Кресни. — Минск: Литература, 1998. — 1408 с.
- 11 Цицерон. О дружбе. Об обязанностях / Цицерон // Древнеримская философия. От Эпиктета до Марка Аврелия. — Харьков: Фалио, 1999. — 830 с.
- 12 Сенека. Нравственные письма к Луцилию / Сенека // Древнеримская философия. От Эпиктета до Марка Аврелия. — Харьков: Фалио, 1999. — 830 с.
- 13 Сенека Люций. Нравственные письма к Луцилию / Люций Сенека. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/STOITSIZM.html.
- 14 Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию / Л.А. Сенека; пер. с лат. С. Ошерова. — М.: Художественная литература, 1986. — 541 с.
- 15 Феллер М.В. Стоицизм: философия как искусство / М.В. Феллер // Вестн. Поволж. акад. гос. службы. — 2014. — №2 (41). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/stoitsizm-filosofiya-kak-iskusstvo>.
- 16 Гусев Д.А. Социальные предпосылки зарождения античного скептицизма и специфика стоической теории познания / Д.А. Гусев // Философская мысль. — 2015. — № 1. — С. 148–191. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=143.

Ж.Ө. Дағарова, Ғ.Р. Сейфуллина, С.М. Аралбай

Идея судьбы в учении стоиков как философская проблема

В статье рассмотрены, прежде всего, самые различные точки зрения на понимание судьбы. Авторы провели историко-философский анализ проблемы. Выявлены две противоположные мировоззренческие позиции относительно свободы выбора и предопределенности жизни человека. Отмечено, что на всех этапах развития общества, независимо от общественного устройства и уровня социокультурного развития, решение данной проблемы судьбы оставалось неоднозначным и остро дискуссионным. Несмотря на это, в статье показана необходимость проведения исследования смысла понимания судьбы человечества в историческом контексте глобализации и социальных трансформаций. В связи с этим мысли, связанные с идеей судьбы, предложенные философией стоиков, придают особое значение морально-этическому облику человеческого рода в наше время. Также рассмотрены возможности стоиков в разрешении различных кризисных ситуаций. Предприняты попытки систематического освещения, анализа идей стоицизма, а также определения актуальности данного философского направления для современного общества.

Ключевые слова: судьба, счастье, добродетель, страсть, мудрость, смелость, умеренность, справедливость, смирение, свобода.

Zh.O. Dagarova, G.R. Seifullina, S.M. Aralbay

The idea of fate in the teachings of the Stoics as a philosophical problem

The article deals, first of all, with the most different points of view on the understanding of fate. The author conducted a historical and philosophical analysis of the problem. Two opposing worldview positions regarding freedom of choice and predetermination of human life are revealed. It is noted that at all stages of society development, regardless of the social structure and the level of socio-cultural development, the solution to this problem of fate remained ambiguous and sharply debatable. Despite this, the article considers the necessity of research in the meaning of understanding the fate of mankind in the historical context of globalization and social transformation. In this connection, the thoughts related to the idea of fate offered by the philosophy of the Stoics give special importance to the moral and ethical character of the human race in our time. The possibilities of the Stoics in resolving various crisis situations are also examined. An attempt is made to systematically highlight and analyse the ideas of Stoicism, also an attempt to determine the relevance of this philosophical direction for modern society.

Keywords: destiny, happiness, virtue, passion, wisdom, courage, moderation, justice, humility, freedom.

References

- 1 Ilicheva, L.F. (Ed.). (1983). *Filosofskii entsiklopedicheskii slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary] Moscow: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
- 2 Vasilenko, L.I. *Kratkii religiozno-filosofskii slovar* [Brief religious and philosophical dictionary]. Retrieved from <http://www.twirpx.com/grant/266628/> [in Russian].
- 3 Shishkoff, G., & Malinin, V.A. (Eds.). (2003). *Filosofskii slovar: perevod s nemetskogo* [Philosophical Dictionary: translated from German 22 Ed.]. Moscow: Respublika, 22 [in Russian].
- 4 Frolov, I.T. (Ed.). (2001). *Filosofskii slovar* [Philosophical Dictionary]. Moscow: Respublika [in Russian].
- 5 Stoliarov, A.A. (2008). *Sudba* [Destiny]. *Antichnaia filosofii: Entsiklopedicheskii slovar — Ancient philosophy: An encyclopedic dictionary*. Moscow: Progress Traditsiya. Retrieved from <https://iphlib.ru/library/collection/greekdic/document/HASHcc0fc45c9cd46f35f11d44?p.s=TextQuery> [in Russian].
- 6 Kirilenko, G.G., & Shevtsov, E.V. (2003). *Filosofia* [Philosophy]. Moscow: EKSMO [in Russian].
- 7 Sartre, J.P. (1989). *Ekzistentsializm — eto gumanizm* [Existentialism is humanism]. *Sumerki bogov — Twilight of the gods*. Moscow: Politizdat [in Russian].
- 8 Nakeshev, Zh.K. (2017). *Idea sudby v filosofii* [The idea of fate in philosophy]. *Piatyi etazh: sbornik nauchnykh statei molodykh uchenykh. Konferentsiya «Den nauki–2017» (21–22 aprelia 2017 goda) — Fifth floor: collection of scientific articles by young scientists. Conference “Science Day 2017”. (April 21–22, 2017)*. Barnaul: Altaiskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet, 166–169 [in Russian].
- 9 Gorelov, A.A. (2018). *Samotvorchestvo i printsipy raboty s predstavleniyami v shkole Epikteta* [Self-creation and principles of working with representations in the Epictetus school]. *Znanie. Ponimanie. Umenie — Knowledge. Understanding. Skill*, 3, 63–78 [in Russian].
- 10 Schopenhauer, A. (1998). *Mir kak volia i predstavlenie. Aforizmy i maksimy. Novye aforizmy* [The World as Will and Representation. Aphorisms and maxims. New aphorisms]. (Yu. Aikhenvald, F. Chernigovets, R. Kresni, Trans). Minsk: Literatura [in Russian].
- 11 Ciceron (1999). *O druzhbe. Ob obiazannostiakh* [About friendship. About responsibilities]. *Drevnerimskaya filosofiya. Ot Epikteta do Marka Avreliia — Ancient Roman philosophy. From Epictetus to Marcus Aurelius*. Kharkov: Falio [in Russian].
- 12 Seneka (1999). *Navstvennyye pisma k Lutsiliu* [Moral Letters to Lucilius]. *Drevnerimskaya filosofiya. Ot Epikteta do Marka Avreliia — Ancient Roman philosophy. From Epictetus to Marcus Aurelius*. Kharkov: Falio [in Russian].
- 13 Seneka, Liutsii. *Navstvennyye pisma k Liutsiliu* [Moral letters to Lucilius]. Retrieved from https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/STOITSIZM.html [in Russian].
- 14 Seneka, L.A. (1986). *Navstvennyye pisma k Lutsiliu* [Moral letters to Lucillius]. (S. Osherov, Trans). Moscow: Khudozhestvennaya literatura [in Russian].
- 15 Feller, M.V. (2014). *Stoitsizm: filosofiya kak iskusnost* [Stoicism: philosophy as artfulness]. *Vestnik Povolzhskoi akademii gosudarstvennoi sluzhby — Bulletin of the Volga Region Institute of Administration*, 2 (41). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/stoitsizm-filosofiya-kak-iskusnost> [in Russian].
- 16 Gusev, D.A. (2015). *Sotsialnye predposylki zarozhdeniya antichnogo skeptitsizma i spetsifika stoicheskoi teorii poznaniia* [Social prerequisites for the emergence of ancient skepticism and the specifics of the Stoic theory of knowledge]. *Filosofskaya mysl — Philosophical thought*, 1, 148–191. Retrieved from https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=143 [in Russian].

Information about the authors

Dagarova, Zh.O. — PhD student, Department of philosophy and theory of culture, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Seifullina, G.R. — Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Theory of Culture, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Aralbay, S.M. — PhD, Department of history of Kazakhstan, Karaganda Medical University, Karaganda, Kazakhstan.